

TOPLUMSAL SORUNLARA ODAKLANAN ANA TASARIM YAKLAŞIMLARININ DERLENMESİ

Selin Gürdere Akdur, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü

Tasarımın sosyal sorumluluk boyutuna olan ilginin kökleri derin olmakla birlikte, kavram özellikle son on yılda artan bir ilgiyle daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Buna paralel olarak, alanı kapsayan tartışmalar da artış göstermiş, özellikle kavramın adlandırılması ve kapsamı konusundaki fikirler çeşitlenmiştir. Tasarımın toplumlara ve sistemleri dönüştürücü gücüne olan ortak inançla, tasarımcıların sosyal sorumluluklarını hatırlatarak konuyu vurgulayan öncülerin, kavramı benzer amaçlarla fakat farklı yaklaşımlarla ele aldıkları görülmektedir. Örneğin, Victor Papanek tasarımcıları, özellikle ihtiyacı olan insanlara yönelik ve daha sürdürülebilir bir dünya için tasarlamaya davet eder. Onun bu yaklaşımı *sosyal sorumluluk sahibi tasarım (socially responsible design)* adıyla literatürde çokça benimsenir. Sosyal, çevresel, ekonomik ve etik boyutları içine alan bu yaklaşıma Manzini teknoloji boyutunu da ekler ve kavramı *sosyal yenileşim için tasarım (design for social innovation)* olarak adlandırır. Bu yaklaşımlardan farklı olarak, Fuad-Luke, Di Salvo, Julier, Thorpe ve Markussen gibi, kavramı siyasal (*political*) boyut odağında tartışanlar ve *tasarım aktivizmi (design activism)* olarak adlandıranlar da vardır. Son zamanlarda bu alan özellikle Birleşik Krallık'ta *toplumsal tasarım (social design)* olarak anılırken, ABD'de ise, diğerlerine ek, yeni bir alan önerisi olarak *geçiş tasarımı (transition design)* güncel önerilen kavramlar arasında gösterilebilir. Bu farklı bakış açıları ve tasarım çerçeveleri de, pratikte kavramın gelişmesini ve anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle birçok araştırmacı ve tasarımcı kavramın berraklığa kavuşturulması gerektiğini savunmaktadır (Armstrong vd., 2014; Social Impact Design Summit, 2013; Thorpe, 2012). Literatürdeki son yirmi yılda toplumsal sorunlara odaklanan ana tasarım yaklaşımlarının incelendiği bu çalışmanın da, kavramlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak alanın anlaşılmasına ve gelişmesine katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çalışma sonucunda, kavramların sistem içinde veya dışında konumlanan duruşlarına, odaklarına, amaçlarına, yaratmayı hedefledikleri etkilere, kapsadıkları boyutlara ve benimsedikleri yaklaşımlara göre benzerlik ve farklılıklar içerdikleri belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal sorumluluk sahibi tasarım; sosyal yenileşim için tasarım; tasarım aktivizmi; toplumsal tasarım; geçiş tasarımı.

GİRİŞ

Tasarım üzerinden, ekolojik-çevresel sorunlar, hızlı üretim ve tüketim, sosyal-politik-ekonomik eşitsizlikler gibi toplumsal sorunlara odaklanan yaklaşımların izlerini 19. yüzyıla kadar sürmek mümkündür. Tasarımın sosyal rolüne odaklanan bu ilginin, tarih içinde genellikle ekonomik kriz dönemlerine paralel olarak artış gösterdiği görülür. Örneğin, 1940-1950’lerde Birleşik Krallık’ta savaş sonrası yeniden yapılanma dönemi ya da 1960-1970’lerin Superstudio, Archizoom gibi İtalyan Radikal Tasarım hareketi öncüleri ve Victor Papanek’in manifestoları ekonomik krize karşı tepkilerle ortaya çıkar. Benzer şekilde, 2008 ekonomik krizinden sonra da, tasarım yaklaşımlarında sosyal tabanlı uygulamalar artış gösterir ve o günden beri ilgi gün geçtikçe artmaktadır (Armstrong vd., 2014).

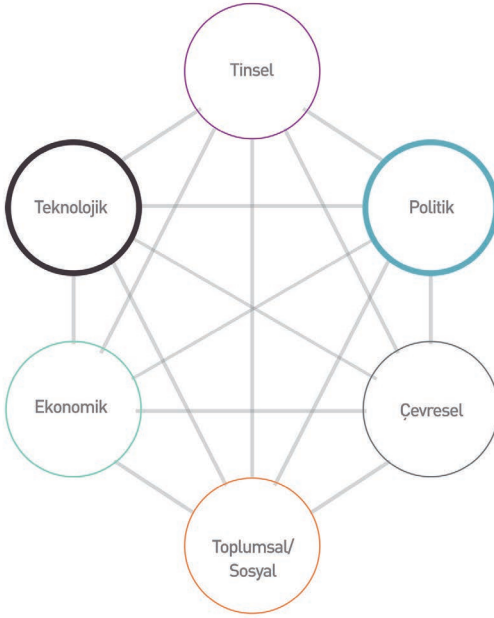
Tasarımın toplumlara etkileme, değişim yaratma gücüne ve mevcut sistemleri sorgulama, hatta bozabilme potansiyeline inanan birçok araştırmacı ve tasarımcı tasarımın sosyal sorumluluk boyutunun önemine vurgu yapar. Literatürde, benzer amaçlarla bu konuyu gündeme getiren öncülerin yaklaşımlarındaki ufak farklılıklarla kendi tanımlamalarını yaptıkları görülür. Yapılan bu farklı adlandırmalar ve tanımlamalar da alan içinde ortak bir dil oluşmasını engellemekte ve alanı karmaşıktır. Bu noktada alandaki bulanık noktaların netleştirilmesi önem taşımaktadır (Armstrong vd., 2014; Social Impact Design Summit, 2013; Thorpe, 2012). Bu sebeple bu çalışmada, tasarım literatüründeki toplumsal sorunlara odaklanan kavramsal tanımlamalar ele alınmakta, benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaktadır. Çalışmaya dahil edilen kavramlar tasarım, toplumsal tasarım, sosyal sorumluluk, toplum, sosyal etki, sosyal değişim ve sürdürülebilirlik gibi anahtar kelimelerin tek ve çeşitli kombinasyonlarını içeren, son yirmi seneyi kapsayan alan taraması sonucunda ulaşılan tasarım alanıyla ilişkili güncel yazılı metinler içinde yoğunluklu olarak benimsenen kavramlardır. Bu çalışmayla alanı bütünsel bir bakış açısıyla görebilmek, alanın anlaşılmasına ve gelişmesine katkı sağlamak hedeflenmektedir.

TOPLUMSAL SORUNLARA ODAKLANAN ANA TASARIM YAKLAŞIMLARINDAKİ BENZER AMAÇLARLA FARKLI TANIMLAMALAR

Sosyal Sorumluluk Sahibi Tasarım

Üçlü kâr hanesi (triple bottom line)

Papanek (1985) tasarımcılara market odaklı sistemin dışına çıkmalarını önerir. Çünkü ona göre bu sistem, “insanları sahip olmadıkları paralarla ihtiyaçları olmayan ürünler almaları için ikna etmeye dayalıdır (Papanek, 1985, ix)” ve tasarımcılar da, farkında olarak veya olmayarak, bu sisteme destek olmaktadır. Oysa Papanek, bu sistemin dışına çıkarak, engelli, yaşlı veya üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan ve hizmetlerden yararlanamayan insanlara odaklanarak sürdürülebilir bir dünya için tasarlamak gerektiğini ısrarla vurgular. John Elkington, özünde sosyal,

Resim 1. Sürdürülebilirliğin altı boyutu (Akama, 2015'ten çevrilerek uyarlanmıştır)

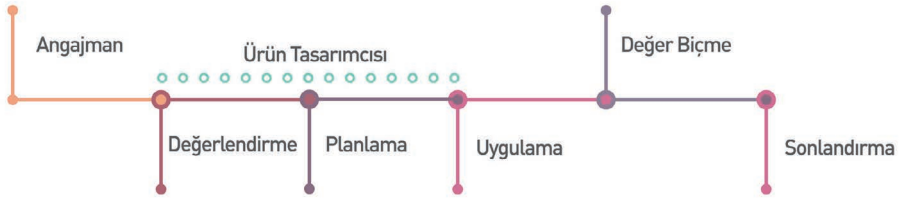
çevresel ve ekonomik boyuta odaklanan Papanek'in bu yaklaşımını *üçlü kâr hanesi* olarak adlandırır (1994; aktaran Melles ve Vere, 2011).

Üçlü kâr hanesi kavramı dahilinde sürdürülebilir tasarım

Papanek'in bu sürdürülebilirlik vurgusu tarih boyunca birçok farklı şekilde benimsenir. Akama'ya (2015) göre, bu yaklaşım ilk olarak çevresel/ekolojik endişelerle başlar ve *yeşil tasarım*, *eko-tasarım*, *çevresel tasarım* gibi farklı isimlerle anılır. Daha sonra, çeşitli öncülerle (Papanek 1985, Fuad-Luke 2009, Margolin ve Margolin 2002) kapsama sosyal ve ekonomik boyutlar ilave edilir. Benzer şekilde, Davey vd. (2005, 3) de, sürdürülebilir tasarımı "hayat kalitesiyle ilişkili sosyal ve ekonomik faktörler ile çevresel konuları bağlama girişimi" olarak tanımlar. 2015'te de, Akama kavram dahilindeki boyutları genişleterek ekonomik, çevresel, sosyal, teknolojik, politik ve tinsellik boyutlarını içine alan yeni bir sürdürülebilirlik çerçevesi önerir (Resim 1).

Üçlü kâr hanesi kavramı üzerinden sosyal hizmet teorisi yaklaşımı

Margolin ve Margolin (2002), Papanek ile başlayan farkındalığın birçok eforu beraberinde getirdiğini, birçok alanda birçok çalışma olduğunu ama özellikle ürün tasarımı alanında sosyal ihtiyaçlar konusunun hep göz ardı edildiğini ve aynı eforun sarf edilmediğini belirtirler. Bunun için de ürün tasarımı pratiğine yönelik yeni bir toplumsal model önerisinde bulunurlar. Bu yeni modelde, yaşlı ve/veya

Resim 2. Margolin ve Margolin'in sosyal hizmet teorisine dayalı model önerisi

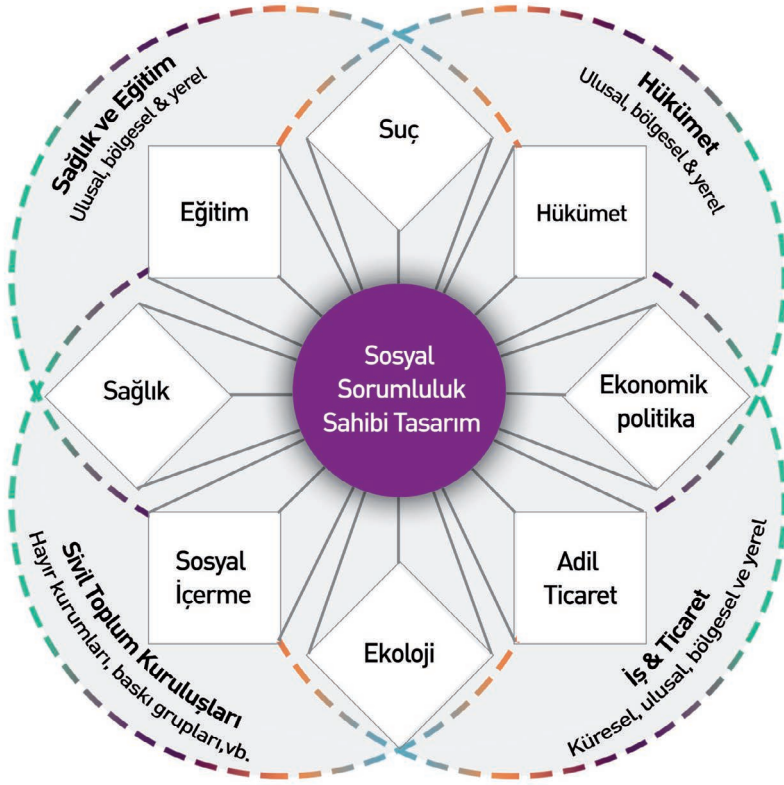
engelli gibi toplumun marjinal sayılan kesimine odaklanan sosyal hizmet teorisinden yararlanırlar. Sosyal hizmet teorisi, özünde insan (müşteri) ve insan işleyişini etkileyen biyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel, doğal ve fiziksel/mekansal alanlar arasındaki etkileşim ile ilgilenir. Margolin ve Margolin ise, insan tarafından fiziksel/mekansal alan içinde yaratılan her şeyle ilgilenir. Çünkü onlara göre, bu alan diğer bütün alanları etkileyebilir (Margolin ve Margolin, 2002).

Sosyal hizmet teorisi, altı adımlı bir problem-çözüm süreci içerir: angajman (*engagement*), değerlendirme, planlama, uygulama, değer biçme ve sonlandırma. İlk aşamada, sosyal görevli müşterisini dinleyerek sorunu anlamaya çalışır. Değerlendirme aşamasında ise, daha geniş ve bütünsel bir bakış açısıyla farklı ihtiyaçları belirlemeye odaklanır. Planlama, daha kolektif bir aşamadır, burada artık sosyal görevli ve müşteri birlikte çalışır. En önemli ihtiyaca birlikte karar verip çeşitli çözüm önerileri keşfetmeye çalışırlar. En iyi sonucu beraberce seçip, hedeflere yönelik bir program hazırlarlar. Uygulama aşamasında da, bu program öncülüğünde değerlendirme aşaması için bir müdahale belirlerler (Margolin ve Margolin, 2002).

Yazarlar da, bu sürece dâhil olan çeşitli alanlardan terapistler, mimarlar, psikologlar gibi uzmanların içine tasarımcıların da dahil edilmesi gerektiğini savunurlar. Tasarımcıların problemi oluşturan faktörleri belirleme, müdahale stratejileri geliştirebilme ve doğrudan ihtiyaca yönelik tasarım yapabilme gibi özellikleriyle, özellikle planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarında danışman olarak önemli katkılar yapabileceklerini belirtirler (Resim 2). Bu anlamda, Papanek'in aksine, tasarımcılara sistemin içinden çalışmanın yollarını aramalarını önerirler (Margolin ve Margolin, 2002).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Sosyal Sorumluluk Sahibi Tasarım Arasındaki İlişki

Margolin ve Margolin'in yaklaşımına benzer şekilde, Cooper (2005) da sistem içinden bir müdahaleyi benimsiyor görünür. *Ethics and Altruism* adlı makalesinde, sosyal sorumluluk sahibi tasarım kavramıyla birlikte yükselen bir kavram olan kurumsal sosyal sorumluluk hareketinin önemini vurgular. Sürdürülebilir Gelişmeler için Dünya İş Konseyi kurumsal sosyal sorumluluk kavramının etik iş davranışı ve topluma ekonomik katkı ile ilgili olduğunu belirtir. 1960'larda

Resim 3. Sosyal sorumluluk sahibi tasarım modelinin sekiz alanı (Davey vd., 2005'ten çevrilerek uyarlanmıştır)

tasarımcıların sosyal sorumluluk anlamında toplum içindeki rollerini ve etik değerleri yeniden sorgulamaya başlamalarıyla, birçok firma da kendi yaklaşımlarını kurumsal sosyal sorumluluk odağında yeniden gözden geçirmeye başlar. Cooper da bu noktada, firmaların gerçek anlamda kurumsal sosyal sorumluluk kavramını benimsemek istiyorlarsa, tasarımı temel bileşen olarak yaklaşımlarının merkezine koymaları gerektiğini ve sadece yüzeysel kamusal ilişkileri değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk sahibi tasarım yaklaşımını da benimsemeleri gerektiğini vurgular (Cooper, 2005).

Davey vd. (2005) de, kurumsal sosyal sorumluluk ve sosyal sorumluluk sahibi tasarım kavramlarına odaklanır. Onlara göre, üçlü kâr hanesi yaklaşımını benimseyen, sosyal sorumluluk sahibi tasarım odağındaki mevcut güncel yaklaşımlar yüzeysel bakış açısından öteye gidemezler. Bu sebeple, yazarlar kurumsal sosyal sorumluluk kavramı dahilinde yeni bir yaklaşım önerirler. Bu model, tasarımın pozitif etki yaratabileceği sekiz alanı ortaya koyar: hükümet, ekonomik politika, adil ticaret, ekoloji, sosyal içerme, sağlık, eğitim ve suç (Resim 3). Onlara göre

tasarım hükümetlere daha sorumluluk sahibi yaklaşımlar benimsemeleri için yardımcı olabilir, sürdürülebilir bir yaşamı, işçi haklarını ve daha iyi sağlık hizmetlerini destekler. Kirliliği azaltma konusundaki potansiyeli ile ekolojik katkı sağlar, aynı zamanda eğitim kalitesini geliştirmeye, ayırmacılığı ve suçları azaltmaya da yardımcı olabilir. Bu yaklaşım, bir bütün olarak toplumda değişim yaratmak için firmaların tasarımın yararlı ve kullanılabilir olarak göz önünde bulundurabilecekleri özellikleri içerir (Davey vd., 2005).

Üçlü Kâr Hanesi Kavramına Katılımcı Tasarım ve Ortak Tasarımı (Co-design) Dahil Etmek

Melles ve Vere (2011) sosyal sorumluluk sahibi tasarım yaklaşımını benimseyenler arasındadır. Onlar, Sanders ve Stappers'e (2008) referansla, kullanıcı-odaklı yaklaşımdan katılımcı ve ortak tasarıma doğru yönelen bir değişimden bahsederek, katılım ve iş birliği kavramlarının önemini vurgularlar. Böylece, tasarımcının otoritesinin süreç içinde ortadan kaybolacağını belirtirler. Bunu başarmak için de tasarımcı ve araştırmacıların bireysel davranıştan çıkıp yardımcı olmayı planladıkları toplumun içine doğrudan girmeleri gerektiğinin altını çizerek. Onlara göre, katılımcı tasarım ve ortak tasarım yaklaşımlarını uygulayan ve yerle odaklanan tasarımlar en başarılı olanlardır. Örneğin, Papanek'in üçüncü dünya ülkelerinde yerel malzemelerle tasarladığı radyo tekrarlanabilir, geliştirilebilir ve uyarlanabilir olması özellikleriyle Melles ve Vere'e göre başarılı bir yerel-odaklı tasarımdır. Onlara göre, sosyal sorumluluk sahibi tasarım her kültüre uyarlanabilir olmalıdır. Bu anlamda Papanek'in yaklaşımının, tasarımcının değişen rolüne paralel olarak geliştirilmesi gerektiğini savunurlar ve sosyal sorumluluk sahibi tasarım odağındaki ürünlerin kalitesinin değerlendirilebilmesi için bir kriter listesi önerirler. Bu listeye göre ürünlerin kalitesi şu sorular üzerinden değerlendirilebilir:

- İhtiyaç: Kullanıcı veya toplumun bu ürüne/çözüme ihtiyacı var mı?
- Uygunluk: Bu tasarım kültürel olarak uygun mu?
- Bağlı satın alınabilirlik: Ortaya çıkan ürün/çözüm yerel ve bölgesel olarak satın alınabilir mi?
- İlerleme: Yerel ve bölgesel olarak iş imkanı yaratıyor ve beceri geliştiriyor mu?
- Yerel kontrol: Çözüm yerel olarak anlaşılabilir, kontrol edilebilir ve sürdürülebilir mi?
- Kullanılabilirlik: Değişen durumlar karşısında esnek ve uyarlanabilir mi?
- Güçlendirme: Toplum çözümlerini sahiplenmek ve geliştirmek için güçlendiriyor mu?
- Bağımlılık: Üçüncü dünyaya bağımlılık ekliyor mu?

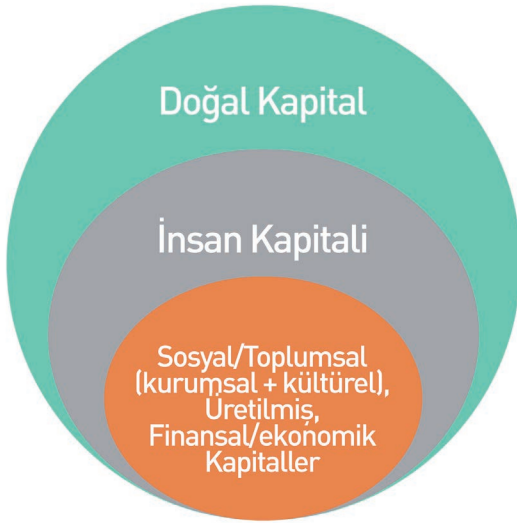
Sosyal Yenileşim için Tasarım

Manzini ve Cullars (1992) sosyal sorumluluk sahibi tasarım öncülerinin izlerini geliştirerek ilerlerler. Onlar dünyayı, yeni teknolojilerle çevrelenmiş bir endüstri sonrası metropol olarak tanımlarlar ve endüstriyel toplum değerleri ve etikleri hakkında bir tartışma açarlar. Onlara göre, “bizler hafızalarımızda hiç iz bırakmayıp onun yerine çöpten büyüyen dağ yığınları bırakan, derinliği olmayan tek kullanımlık bir objeler, ürünler dünyasını algılamaya meyilliyiz”dir (Manzini ve Cullars, 1992, 7). Bu sebeple, *yeni bir denge, yapay çevrenin yeni ekolojisi* arayışı üzerinden daha *yaşanabilir* bir çevre için maddi ve maddi olmayanı da kapsayan, *yapayın (artificial) sistemi* olarak adlandırdıkları yeni bir kavramsal çerçeve önerirler. Bu kavramsal çerçeveye göre, yaşanabilir dünyayı desteklemek için imkanların netleştirilip ortaya konulması, insanların günlük çevrelerini etkileyen tasarımcının temel sorumluluğudur. Bunu da hızlı tüketimi, üretimi ve yapay çevre sisteminin limitlerini, örneğin kaynaklar, enerjiler gibi fiziksel limitleri veya biyolojik, kültürel ve semiyotik limitleri inceleyerek yapabileceklerini belirtirler.

Buna paralel olarak Manzini (2006), tasarım ve etik kavramları arasındaki ilişkiyi tartışır. Ona göre, tasarımcılar her ne kadar iyi niyetli olsalar da, “sürdürülebilir olmayan fikirlerin aktif ajanları” olabilirler (Manzini, 2006, 2). Bu sebeple Manzini, tasarımcıların etik hareketi ve *problem çözümü için tasarımdan, sosyal sürece katılarak sürdürülebilir yollar tasarlamak* yaklaşımına uzanan değişimi benimsemeleri gerektiğini vurgular ve bu sürdürülebilirlik odağındaki yaklaşımını *sosyal yenileşim için tasarım* olarak adlandırır.

Mortati ve Villari (2014) de tasarım ve sosyal yenileşim arasındaki ilişkiyi inceleyer. Yaratımın toplumsal ve ekonomik değerini ve sosyal yenileşimin toplumsal misyonunu vurgularlar. Onlara göre, tasarım ve sosyal yenileşim kavramları benzerdir. İki kavram da insana odaklıdır ve hayat kalitesini geliştirmeyi amaçlar. Tekrarlanan süreçlerle prototip kullanır ve sistemik çözümleri güçlendirmek için ilişkilere önem verirler. Bu sebeple, yazarlar tasarımı, toplumlarda pozitif yönde dönüşüm yaratabildiği için sosyal yenileşimin temel destekçisi olarak kabul ederler. Bu bağlamda, tasarımın sosyal yenileşimi destekleme yönündeki kapasitesini göstermek için üç ana konuyu vurgularlar:

- Vatandaşları güçlendirme ve bağlantı (*Citizen empowerment and engagement*);
- Yeni sosyo-üretken süreçler (Tasarım ve sanayi arasındaki geleneksel ilişkiyi yeniden düşünmek);
- Yeni sistemler (Büyük ölçekli sistemik çözümlerin etkilerini analiz etmek).

Resim 4. Beş ana kapital (Fuad-Luke, 2009'dan çevrilerek uyarlanmıştır)

Tasarım Aktivizmi

“Güzel yabancılık” olarak

Fuad-Luke (2009), sürdürülebilirliğin kapsamını da oluşturan, sosyal, çevresel ve ekonomik boyutları içeren sosyal sorumluluk sahibi tasarım kavramının kapsamını politik boyutu ekleyerek tasarım aktivizmine doğru genişletir. Ona göre, aktivizm farklı türde kapitaller üzerinden işler. Aktivizmin rolünü ve etkisini beş ana kapital üzerinden tartışır: doğal, insan, sosyal, üretilmiş ve finansal/ekonomik. Çevresel ve/veya ekolojik kapital olarak da tanımlanabilen doğal kapital, doğal dünyanın bütün enerji ve kaynakları anlamına gelirken, diğer bütün kapitalleri kapsar. Bir diğer önemli kapital olan insan kapitali ise fiziksel, zihinsel, psikolojik ve duygusal beceriler gibi toplumdaki her bireyin yararlı niteliklerini içerir. Diğer üç kapital olan kurumsal ve kültürel kapitali içeren sosyal kapital, üretilmiş kapital ve ekonomik kapital de insan ve doğal kapitalden türer (Resim 4).

Fuad-Luke, aktivizmin bütün bu beş kapitali, özellikle sürece vatandaş da dahil ederek siyasal değişimi destekleyen sosyal, kültürel, insan ve kurumsal kapitaleri çeşitli yollarla etkileme potansiyeli olduğunu ileri sürer. Bu bakış açısıyla, Fuad-Luke tasarımı siyasal bir kavram ve aktivizmi de mevcut sistemleri bozma potansiyeli olan güçlü bir araç olarak değerlendirir. Tasarım aktivizmini de şu şekilde tanımlar:

“Tasarım aktivizmi, bilerek veya bilmeyerek, karşı-anlatılar yaratarak pozitif sosyal, kurumsal, çevresel ve/veya ekonomik değişim oluşturmayı amaçlayan tasarım düşüncesi, hayal gücü ve pratiğidir” (2009, 27).

Fuad-Luke (2009) tasarım aktivizmini *güzel yabancılık (beautiful strangeness)* terimiyle sürdürülebilir tasarım ürünleri üzerinden vurgular. Onun bakış açısına göre tasarım, ekonomik, siyasal, etik, sosyal, ekolojik, teknik ve kültürel gerçekler arasında en iyi dengeyi kuran, mevcut anlatıları bozan ve güzellik anlayışımızı yeniden tanımlayan etkili bir güçtür.

“Yıkıcı estetik” olarak

Markussen (2013) tasarım aktivizmi ile ilgili olarak *bozulma (disruption)* ve *estetik* terimlerini kullanarak, Fuad-Luke’a benzer şekilde, tasarımın mevcut sistemleri *bozma* ve *güzellik yaratma* potansiyelini vurgular. Markussen’e göre tasarım aktivizmi farkındalığı yükseltir, toplumsal değişimi tetikler ve gündelik hayata dair karşımıza çıkan problemleri gün ışığına çıkararak acil kritik sorular sorar. Fakat, bütün bu potansiyeline rağmen, tasarım aktivizminin kapasitesinin yeterince anlaşılmadığına inanır. Bu sebeple tasarım, politik ve sanat aktivizmi arasındaki bulanık sınırları daha görünür kılmak adına bunların farkını açıklar. Ona göre, tasarım aktivizmi aktivist karakterini siyasal teoriden, kullanılan tekniklerini ise sanat hareketlerinden alırken, bu ikisinden odağına koyduğu tasarım ile ayrılır. Bu üçü arasındaki ilişkiyi net açıklamak için Markussen, Jacques Rancière’in *yıkıcı estetik (disruptive aesthetics)* (2004, 2010) kavramından yararlanarak yeni bir kavramsal çerçeve önerir.

Rancière’e göre, *estetik hareket* geniş bir alanı kapsar ve güzel sanat üretimlerinden fazlasını ifade eder. Yeni ve heterojen şeyler yaratarak algımızı etkileyebilir ve bozma gücüne sahiptir. Rancière, *bozma/ bozulma* terimi yerine *görüş ayrılığı (dissensus)* terimini kullanır. Görüş ayrılığı *fikir birliğinin (consensus)* zıttıdır. Fikir birliği, norm olarak nitelendirilen toplumsal düzendir. Görüş ayrılığı ise, fikir birliğini bozar ve insanların hissettikleri ile davranışları arasında boşluklar yaratır. Bu noktada, Rancière *yıkıcı estetiği* bu duygu ve davranışları biraraya getiren köprü olarak öne sürer. Estetik görüş ayrılığı, gücün elinden alınması anlamına gelmez, o hiyerarşilerin görünür kılınmasıyla ilgilidir ve bu özelliğiyle politik görüş ayrılığından ayrılır (Markussen, 2013).

Rancière’in bu bakış açısına referansla, Markussen *estetik hareketin* tasarım aktivizmi içinde politik bakış açısıyla birlikte yer alması gerektiğini savunur. *Yıkıcı estetik* teriminin de, tasarım aktivizminin bozma gücünü temsil eden politik potansiyeli ve insanların duyguları ve davranışları arasındaki ilişkiyi keşfedebilen sanat aktivizminin estetik özelliğini kapsadığını belirtir. Bu yaklaşımı da kentsel bağlamda değerlendirdiği kavramsal çerçevesine adapte eder. Bu çerçevede, kentsel tasarım aktivizmi pratiklerini analiz etmek için, yürüyüş, konut, oynama, bahçe işleri ve geri dönüşüm olarak kategori ettiği temel kentsel deneyime odaklanır (Resim 5). Örneğin, kent içindeki mobese kameralarının yerlerini göstererek onlardan kaçınabilecekleri yeni yürüyüş rotaları yaratabilmeleri için insanları cesaretlendiren iSee Projesi’ni yürüyüş deneyimi içinde yorumlar (Markussen, 2013).

Resim 5. Kentsel tasarım aktivizmi kavramsal erevesi (Markussen, 2013'ten çevrilerek uyarlanmıştır)

“Agonistik oğllk” olarak

DiSalvo (2010) da tasarımın politik potansiyelini ve *fikir birliği* kavramını tartışır. Ona göre, *demokrasi için tasarıma* odaklanan birçok güncel tasarım pratiği, tasarım literatürüne yeni önemli başlıklar kazandırsa da yaklaşımları sınırlıdır. Hepsi *demokrasi* kavramını aynı Şekilde, siyaset (*politics*) algısı üzerinden değerlendirir ve “tasarım içinde demokrasiyi ne oluşturur?” sorusunu gözden kaçırır. DiSalvo, bu pratiklerdeki genel yaklaşımın doğrudan *fikir birliği* terimini kabullenip sadece bilgiye erişim problemine odaklanmak olduğunu öne sürer. Oysa tasarım içindeki demokrasi kavramıyla ilgilenen tasarımcı ve/veya araştırmacıların yaklaşımı daha geniş ve titiz olmalıdır. Bu nedenle, DiSalvo demokrasi kavramını sorgular ve Chantal Mouffe'un izlerini takip ederek yeni alternatif bir yaklaşım önerir. Bu neride Mouffe'un *agonistik oğllk* (*agonistic pluralism*) terimini, tasarım proje ve ürünlerinin siyaset için tasarım (*design for politics*) mı yoksa siyasal tasarım (*political design*) mı olduğunu anlayabilmek için kullanır (DiSalvo, 2010).

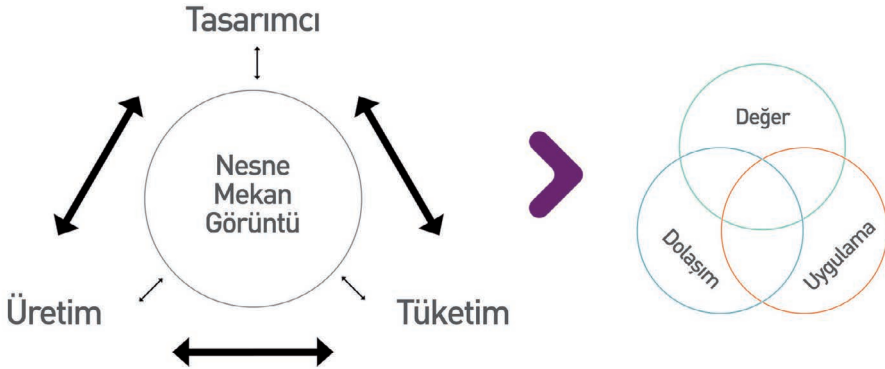
Agonistik oğllk terimiyle Mouffe (2013) siyaset ve siyasal (*political*) arasında ayırım yapar. Ona göre siyasal, çeşitli sosyal ilişkiler içinde farklı formlarda ortaya çıkabilen antagonizmanın (uzlaşmazlık, karşıtlık) boyutları anlamına gelirken, siyaset ise “siyasal boyutun etkisi altında olduğu için her zaman çelişkili olabilecek koşullarda belirli bir düzen kurmayı ve insanların beraber yaşamasını örgütlemeyi hedefleyen pratik, söylem ve kurumların bütünü” anlamına gelir (Mouffe, 2013, 23). Mouffe, *radikal demokrasi* nerisinde, farklılıklara ve antagonizmaya imkan sağlayanın gerekliliğini savunur. Çünkü ona göre bunlar demokrasiyi mümkün kılan ana faktörlerdendir ve oğllk da demokrasi

temel dinamiğidir. Bu sebeple, demokrasi için yeni bir alternatif olarak *agonistik çoğulculuk* kavramını öne sürer. Bu öneriye göre, antagonizma siyasal alan içindeki çatışmaların merkeziyken, agonizma (rekabetçi mücadele) siyasal alan içindeki bu çatışmaların siyaset yoluyla uygulamalara ve kurumlara olan yansımasıdır. Mouffe'a göre, demokrasinin ve siyasetin görevi, çeşitliliği benimseyerek, siyasal alan içindeki antagonizmayı agonizmaya çevirmektir. Ama bunun aksine, mevcut siyaset bu dönüşümü iknar eder (Mouffe, 1999, 2005). Bu nedenle, hem Mouffe hem DiSalvo siyaset kavramını hegemonyanın devamlılığını desteklediği için sorunsallaştırır.

DiSalvo bu siyasal tasarım yaklaşımını *muhafif tasarım (adversarial design)* olarak tanımlar: muhafif tasarım, “tasarımın siyasal olması ne anlama gelir?” sorusuna bir cevap sağlama girişimidir. Tasarım üzerinden agonizma pratiğidir ve çoğulcu demokrasiyi benimser. “Siyasal kaliteyi ortaya çıkarmak için ürün, hizmet veya sistem tasarlama görevidir” (DiSalvo, 2012, 1). Ona göre, muhafif tasarım, aynı zamanda insan ve insan olmayan her şeyin katılımıyla kolektif çalışmayı destekler.

Bir “hareket” olarak

Julier (2006) tasarım kültürünü tasarımcılar, üretim ve tüketim alanları ile tasarım nesnesi, görüntü ve mekân arasındaki ilişkinin bağı olarak tanımlar. Margolin'in (1995) “dünyayı dolduran nesnelere, etkinliklere, hizmetlere ve ortamlara toplama” (Julier, 2006, 73) olarak tanımladığı ürün çevresine referansla bu alanları da değer, dolaşım ve uygulama ile eklemlendirir. Burada değer, tasarımcının yarattığı ticari, sosyal, çevresel, siyasal, kültürel ve sembolik değeri ifade eder. Dolaşım; teknoloji, çevre, ağlar ve politika gibi insan ve insan olmayan faktörleri içeren üretime denk gelir. Uygulama ise, tüketimin bir parçası olarak bireylerin farklı formlardaki rutin davranışlarıdır (Julier, 2006, 2013) (Resim 6).

Resim 6. Tasarım kültürü alanları (Julier, 2006'dan çevrilerek uyarlanmıştır)

Julier (2012) tasarım kültürünün neoliberal ekonomik içeriğe ve toplumsal sisteme bağlı olarak şekillendiğinin altını çizer. Ona göre, tasarım kültürü ile neoliberalizm arasında karşılıklı olarak birbirlerini besledikleri mutualist bir ilişki vardır. Buna bağlı olarak, tasarım aktivizminin ilk örneklerinin izlerini geçmişte bulabilesek de, “kısmen son zamanlardaki neoliberal krizlere tepki bir hareket olarak ortaya çıkar. Buna rağmen, ana tasarım kültüründen çok da bağımsız değildir” der (Julier, 2013, 215). Tasarım aktivizmi, neoliberalizm ile büyüyen tasarım kültürünün temel temalarını alır ve onlarla çalışır. Böylece, tasarım aktivizmi neoliberalizmi yeniden tasarlamak için onun belirli statülerini kullanır ve tasarım kültürü ağının içinde yeni alternatif yollar bulmaya çalışır (Julier, 2013).

Buna ek olarak, on farklı ülkeyi kapsayan (Hindistan, ABD, Kore, Türkiye, Lübnan, Danimarka, Güney Afrika, İspanya, Kolombiya ve Polonya), tasarım aktivizminin karşılaştığı zorlukları ve etkilerini anlamak amacıyla koordine edilen küresel bir incelemenin sonuçları da tasarım aktivizmi ve tasarım kültürü arasındaki bu ilişkiyi destekler niteliktedir. İnceleme kapsamında katılımcılar tarafından verilen cevaplara göre, “tasarım aktivizmi bir şekilde tasarım kültürlerinin kökenini derinlemesine etkilemiş ve sosyal ve ekonomik değişime cevap olarak gelişmiştir” (Kaygan ve Julier, 2013, 238).

“Tüketici ile yüzleşme gücü” olarak

Thorpe (2012) da tasarım aktivizminin siyasal tarafıyla ilgilenir. *Tüketici, ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik* terimlerini sorunsallaştırır. Aynı zamanda, teoriler ve pratikler geliştirebilmek adına, tasarım aktivizmi için doğru ve kullanışlı tanımlama bulmanın önemini vurgular. Bu bağlamda, geleneksel aktivizm yöntemlerini uygulamayı önerir. Bunu yapabilmek ve tasarım aktivizminin farklı formlarını daha iyi anlayabilmek için, Rinku Sen’in (2003) aktivist çalışmalar için oluşturduğu düzenleme, hizmetler, savunma, seferberlik ve dayanışma içeren sınıflandırmasından yararlanır. Bu önerisinde, özellikle katılımcı ve ortak-tasarım yaklaşımlarının rolünü vurgular ve aktivist çalışma çeşitleri ile bazı yaygın tasarım süreci formları arasındaki benzerlikleri gösterir (Resim 7).

Thorpe (2011), tasarım aktivizmini tanımlamak için dört kriter önerir:

- Kamusal problemleri açığa çıkarır.
- Tanımladığı problem için hareketi destekleyerek değişim yaratmaya çalışır.
- Avantajsız gruplara odaklanır.
- Mevcut sistem ve otoriteleri bozma potansiyeline sahiptir.

Toplumsal Tasarım

Tarihsel kökleri derin olmasına rağmen, toplumsal tasarıma olan ilgi özellikle son on yılda artış gösterir. Buna bağlı olarak, bu kavram üzerinden ilerleyen tartışmalar da daha çok onun tanımlanması, tanınması ve kabulü üzerinden ilerler.

Resim 7. Aktivist çalışma çeşitleri ve tasarım formları olarak karşılıkları (Thorpe, 2011'den çevrilerek uyarlanmıştır)

Disiplin olarak

Toplumsal tasarım, yeni yöntemler geliştirerek toplumun problemlerine odaklanmayı, farkındalık ve değişim yaratmayı amaçlayan kritik, deneysel ve süreç odaklı kolektif tasarım pratikleridir. Genellikle iklim değişikliği, soylulaştırma, sürdürülebilirlik, sosyo-politik-ekonomik eşitsizlikler, göç, çevresel, sosyal problemler gibi toplumun karşılaştığı sorunlara odaklanır. Armstrong vd.'nin belirttiği gibi;

“Bütün tasarımlar toplumsal olarak değerlendirilebilse de, *toplumsal tasarım* terimi, ağırlıklı olarak ticari sonuçlar yerine kolektif ve toplumsal sonuçlara yönelik değişim yaratmak için araştırma, oluşturma ve yeni yollar keşfetme üzere katılımcı yaklaşımlar içinde uygulanan kavram ve aktiviteyi belirtir” (2014, 15).

Tasarım aktivizmi uygulamaları profesyonel tasarımcılar, araştırmacılar, öğrenciler, kâr amacı gütmeyen ve/veya ticari oluşumlar, aktivistler ve belediyeler gibi farklı aktörleri içerir. Armstrong vd. (2014) toplumsal tasarımı sosyal yenileşim için tasarım, tasarım aktivizmi ve sosyal sorumluluk sahibi tasarım gibi tasarım pratiklerini kapsayan bir disiplin olarak değerlendirirler. Özellikle bu alandaki akademik araştırma eksikliğini, tanım ve etkilerinin anlaşılmasındaki yetersizliği vurgularlar.

Strateji olarak

Tasarım ve Sosyal Etki Zirvesi (Social Impact Design Summit, 2013) katılımcıları da, “toplumsal tasarım bir disiplin mi, alan mı, yoksa bir yaklaşım mı?” gibi

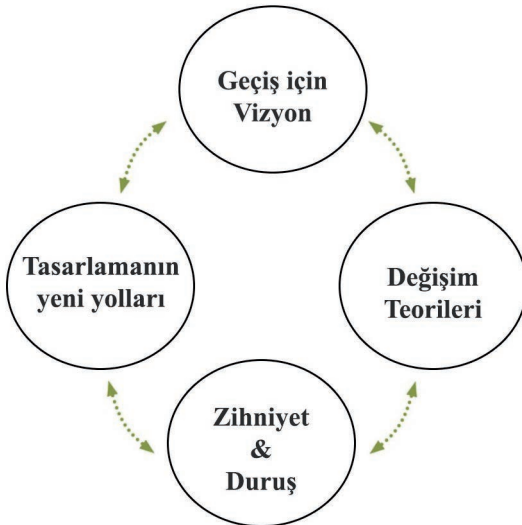
soruların yanında, ortak bir dil ve tanım eksikliği nedeniyle alan içinde iletişim bariyeriyle karşılaştıklarını kabul ederler. Bu zirve katılımcıları toplumsal tasarımı, sosyal sorumluluk sahibi tasarım ile toplumsal etki tasarımı içinde tanırlar ve onu tasarım pratiği içindeki bir tasarım stratejisi olarak değerlendirmeyi önerirler.

Çatı olarak

Veiga ve Almendra (2014) da, toplumsal tasarım tanımını ve içeriğini netleştirmeye çalışır. Bunun için, toplumsal sorunlara odaklanan tasarım pratiği söylemleri içindeki yazılı kayıtları incelerler. Araştırmada karşılarına çıkan bütün ifadeleri belirleyerek onları bir web sitesi aracılığıyla (socialdesignresearch.fa.ulisboa.pt) toplumsal tasarım ana çatısı altında toplarlar. Bu web sitesindeki terimleri herkesin katılımına ve katkısına açarlar. Çünkü onlara göre toplumsal tasarım bütünsel ve açık bir terimdir. Sonuç olarak, bu kavram içinde temelde sıklıkla vurgulanan üç ana önemli alan belirlerler: temel ihtiyaç ve haklar; toplumsal değişim, etki ve yenileşim; ve sürdürülebilirlik.

Geçiş tasarımı (transition design)

Şimdilerde, *kötü problemler (wicked problems)* olarak anılan küresel ısınma, biyoçeşitliliğin kaybı, doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunlara çözüm üretmek için ortaya atılan yeni bir alan önerisi gündemdedir: geçiş tasarımı. Geçiş tasarımı, *kozmpolitik yerellik* için ihtiyaçlara odaklanır, mevcut paradigmalara meydan okur, yenilerini hayal eder, radikal, pozitif sosyal ve çevresel değişime öncülük eder (Irwin, 2015). Özünde yerel odaklıdır, fakat farkındalık ve payla-

Resim 8. Geçiş tasarımı kavramsal çerçevesi (Irwin vd., 2013; aktaran Irwin, 2015'den çevrilerle uyarlanmıştır)

şılan teknoloji ve bilgi bakımından globaldir. Irwin'in *olgun disiplin* olarak adlandırdığı servis tasarımı ve *gelişmekte olan disiplin* dediği sosyal yenileşim için tasarımın ardından, *acil disiplin* olarak Tonkinwise ve Kossoff ile birlikte (2013; aktaran Irwin, 2015) önerdiği bu kavramsal çerçevede, birbirini karşılıklı olarak etkileyen, besleyen ve geliştiren dört ana alan vardır: vizyon, değişim teorileri, zihniyet/duruş (*mindset/posture*) ve tasarlanmanın yeni yolları (Resim 8). Çerçevenin özündeki mantık şu şekilde işler: geçiş vizyonları yeni fikirleri tetikler ve tasarımcıları yeni yerlerde, yeni bilgiler araştırmaya, değişime iter. Bunlar da, zihniyet ve tavırlarında açıklığa, dönüşüme öncülük eder. Bütün bu döngü de yeni tasarım yollarının doğmasını sağlar. Bu, tüm alanların birbirini besleyip etkilediği bir döngüdür (Irwin, 2015).

Değişim, birlikte gelişme, yerellik, gündelik hayat, insanların ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları nasıl karşıladıkları geçiş tasarımının merkezinde yer alır. Tasarımcılara kendi değer sistemlerini ve bunların tasarım sürecindeki rolünü düşünmeyi önerir. Geçiş çözümleri daha bütünsel bir dünya görüşü içinde yeni, daha kolektif, sorumlu duruşlar önerir (Irwin, 2015).

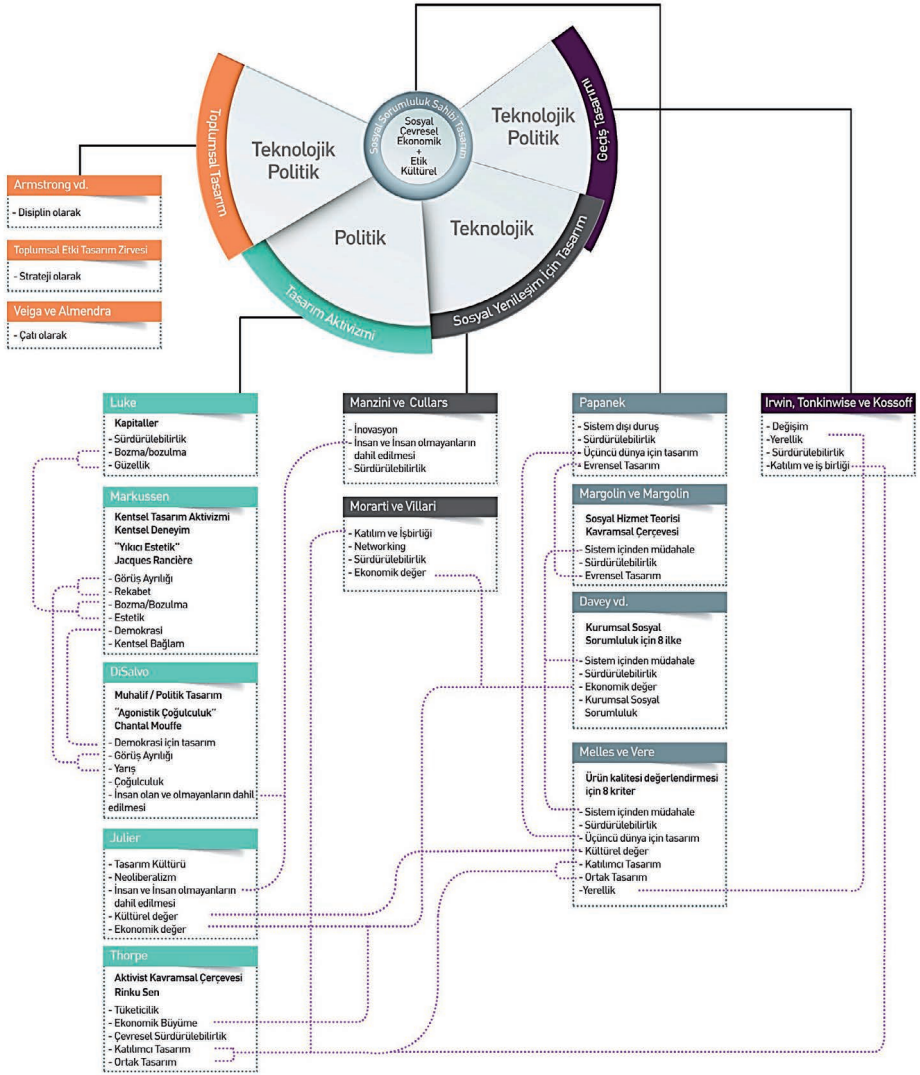
SONUÇ

Son yirmi yılı kapsayan literatürdeki toplumsal sorunlara odaklanan tasarım yaklaşımlarının yoğunluklu olarak beş ana başlık altında toplandığı görülür: sosyal sorumluluk sahibi tasarım, sosyal yenileşim için tasarım, tasarım aktivizmi, toplumsal tasarım ve geçiş tasarımı. Kavramların sistem içinde veya dışında konumlanan duruşlarına, odaklarına, amaçlarına, yaratmayı hedefledikleri etkilere, dahil ettikleri boyutlara ve benimsedikleri yaklaşımlara göre aralarında bazı benzerlik ve farklılıklar içerdikleri görülmektedir:

Duruş: Sosyal sorumluluk sahibi tasarım alanına baktığımızda, kavramın öncüsü sayılan Papanek'in aksine, son yıllarda bu alanda çalışmış kişilerin (Davey vd., 2005; Margolin ve Margolin, 2002; Melles ve Vere, 2011) tasarımcılara sistem içinde bir duruşu ve müdahaleyi önerdikleri görülmektedir. Toplumsal tasarım ve geçiş tasarımı ise bir yandan mevcut sistem paradigmalarına meydan okurken, yeni vizyonları sistem içinden bir bakış açısıyla kurmayı önerir. Bununla beraber, tasarım aktivizmi ve sosyal yenileşim için tasarımın genellikle sistem dışında bir duruşu ve müdahaleyi içerdiği görülür.

Odak: Kavramların hemen hepsi marjinal gruplara yönelik çalışmalar ortaya koyar. Ama bu alanda en çok çalışmanın sosyal sorumluluk sahibi tasarım alanında olduğu görülür. Kavramların odağı ve önerileri genellikle global düzeydedir. Ancak özellikle geçiş tasarımı öncüleri yerelliğin önemini sıkça vurgularlar.

Süreç: Kavramların ortaya koydukları çözümlerin süreçleri genellikle sistemin kompleks yapısını kucaklayan şekildedir. Bu anlamda en net duruşu geçiş tasarımcıları ve tasarım aktivizmi öncüleri yapar ve tasarımcıların daha iyi çözümler üretebilmeleri için bu lineer olmayan, kompleks yapıyı iyi anlamaları gerektiğini vurgularlar.

Resim 9. Toplumsal sorunlara odaklanan ana tasarım yaklaşımları, öncüleri ve ilişkileri

Amaç: Tüm kavramların ortak amacının, toplumda farkındalık yaratmak, insanları harekete geçirmek ve sorunlara çözüm önermek olduğu söylenebilir. Bu noktada, yukarıda da bahsedildiği gibi, birçok model ve çerçeve önerilir. Ancak, tasarım aktivizminin önceliğinin çözüm üretmekten ziyade, daha çok farkındalık yaratıp kritik sorular üretmek, bu sorular doğrultusunda insanları harekete geçirmeye teşvik etmek olduğu söylenebilir.

Etki: Kavramların hepsi özünde uzun süreli etki sağlamak amacını taşıırken, bunun zorluğunu da kabullenirler. O sebeple genellikle mikro ölçekli sorunlara yönelerek makro ölçekli çözüme bir katkı sağlama amacını taşırlar.

Boyutlar: Bütün kavramların ortak noktasında bulunan dört boyut olduğu görülür: sosyal, çevresel, ekonomik ve etik boyut. Bu boyutlar sosyal sorumluluk sahibi tasarım kavramının ana boyutlarıdır. Dolayısıyla, diğer kavramların hepsinin aslında özünde sosyal sorumluluk sahibi tasarım kavramını da benimseyip kapsadığı belirtilebilir. Bunlara ek olarak, sosyal yenileşim tasarımı teknolojik boyut, tasarım aktivizminde politik ve estetik boyut, toplumsal tasarım ve geçiş tasarımı ise bunların hepsinin olduğu görülür. Ayrıca kültürel boyutun bütün kavramlar içinde zaman zaman önem kazandığı görülür.

Yaklaşım: Bütün kavramlar içinde, özellikle son birkaç yıldaki söylemlere baktığında, katılım ve iş birliği kavramlarının yaklaşım olarak öne çıktığı görülür. Bununla beraber, özellikle tasarım aktivizminde katılım ve demokrasi konularının çokça araştırılmasına da bağlı olarak, çoğulcu, eşitlikçi ve demokratik bir yaklaşımın da ön plana çıktığı söylenebilir.

Tasarımcının Rolü: Sosyal sorumluluk sahibi tasarım kavramında genelde tasarımcının uzman rolünde olduğu görülür. Bunun yanında, sosyal yenileşim için tasarım, geçiş tasarımı ve toplumsal tasarım kavramlarında katılımcılık ve iş birliğinin de öne çıkmasıyla tasarımcı daha çok kolaylaştırıcı, katalizör ve aracı temsilci gibi görevlerle anılır.

Sonuç olarak, görülmektedir ki, literatürde benzer amaçların ve hedeflerin farklı adlandırmalar ve tanımlamalarla anılması tasarım alanı içinde ortak bir dil oluşmasını engellemekte ve alanı karmaşıklaştırmaktadır. Tasarım yoluyla toplumsal sorunlara odaklanan çeşitli ana kavram ve tasarım yaklaşımlarının incelendiği bu çalışmada (Resim 9), yaklaşımlardaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, alandaki bulanık noktaların netleştirilmesine katkı açısından önem taşımaktadır. Bu şekilde, bu çalışmanın alanın daha iyi anlaşılmasına ve gelişmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Bu noktada, başta tasarımcılar, tasarım araştırmacıları ve eğitmenleri olmak üzere, tasarım yoluyla toplumsal sorunlara odaklanmak isteyen herkes, kavramların belirtilen bu benzerlik ve farklılıklarını inceleyerek, kendi yaklaşım, duruş ve amaçlarına uygun olan kavramı benimsemek için bu çalışmadan yararlanabilir.

KAYNAKÇA

Akama, Y. (2015). *Report on Designing Future Designers: A Propositional Framework for Teaching Sustainability*. Learning and Teaching for Sustainability Fellowship, Avustralya: RMIT Üniversitesi.

Armstrong, L., Bailey, J., Julier, G. ve Kimbell, L. (2014). *Social Design Futures: HEI Research and the AHRC*. İngiltere: Arts and Humanities Research Council, University of Brighton, V&A.

- Cooper, R. (2005). Ethics and Altruism: What Constitutes Socially Responsible Design? *Design Management Review*, 16(3), 10-18.
- Davey, C.L., Wootton, A.B., Thomas, A., Cooper, R. ve Press, M. (2005). Design for Surreal World: A New Model of Socially Responsible Design. *Proceedings of the 6th International Conference of the European Academy of Design*. Almanya: University of the Arts, Bremen.
- DiSalvo, C. (2010). Design, Democracy and Agonistic Pluralism. *Proceedings of the DRS2010 Montréal Conference*. Quebec: Université de Montréal.
- DiSalvo, C. (2011). *The Collective Articulation of Issues as Design Practices*. *CoDesign*, 7(3-4), 185-197.
- DiSalvo, C. (2012). Introducing Adversarial Design. G Hertz (Ed), *Critical Making: Manifestos* içinde (21-22).
- Fuad-Luke, A. (2009). *Design Activism: Beautiful Strangeness for A Sustainable World*. İngiltere ve ABD: Earthscan.
- Irwin, T. (2015). Transition Design: A Proposal for a New Area of Design Practice, Study, and Research. *Design and Culture*, 7(2), 229-246.
- Julier, G. (2006). From Visual Culture to Design Culture. *Design Issues*, 22(1), 64-76.
- Julier, G. (2011). Political Economies of Design Activism and the Public Sector. *Proceedings of the Nordes-Nordic Design Research Conference*, Helsinki: Aalto Üniversitesi.
- Julier, G. (2012). Nothing Special? (Activist) Design Skills for the 21st Century. *Revista KEPES*, 9(8), 101-119.
- Julier, G. (2013). From Design Culture to Design Activism. *Design and Culture*, 5(2), 215-236.
- Kaygan, H. ve Julier, G. (2013). Global Design Activism Survey: Design and Culture. *The Journal of the Design Studies Forum*, 5(2), 237-252.
- Manzini, E. (2006). Design, Ethics and Sustainability: Guidelines for a Transition Phase. *Nantes - Cumulus Working Papers*, 16, 9-15.
- Manzini, E. (2014). Making Things Happen. *Design Issues*, 30(1), 57-66.
- Manzini, E. ve Cullars, J. (1992). Prometheus of the Everyday: The Ecology of the Artificial and the Designer's Responsibility. *Design Issues*, 9(1), 5-20.
- Margolin, V. ve Margolin, S. (2002). A "Social Model" of Design: Issues of Practice and Research. *Design Issues*, 18(4), 24-30.
- Markussen, T. (2013). The Disruptive Aesthetics of Design Activism: Enacting Design Between Art and Politics. *Design Issues*, 29(1), 38-50.
- Melles, G., de Vere, I. ve Mistic, V. (2011). Socially Responsible Design: Thinking beyond the Triple Bottom Line to Socially Responsive and Sustainable Product Design. *CoDesign*, 7(3-4), 143-154.
- Mortati, M. ve Villari, B. (2014). Design for Social Innovation. Building a Framework of Connection between Design and Social Innovation. *Proceedings of Fourth Service Design and Innovation Conference* (79-88). İngiltere: Lancaster Üniversitesi. Şubat 2016 tarihinde <http://www.ep.liu.se/ecp/099/008/ecp14099008.pdf> adresinden erişildi.

Mouffe, C. (2000). *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? Public Science Series*. Viyana: Institute for Advanced Studies. Şubat 2016 tarihinde https://www.ihs.ac.at/publications/pol/pw_72.pdf adresinden erişildi.

Mouffe, C. (2005). *On The Political (Thinking in Action)*. İngiltere: Routledge.

Mouffe, C. (2013). *Dünyayı Politik Düşünmek - Agonistik Siyaset* (Çeviri: M. Bozluolcay). İstanbul: İletişim Yayınları.

Papanek, V. (1985). *Design For The Real World: Human Ecology and Social Change*. Şikago: Academy Chicago Publishers.

Rancière, J. (2004). *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible* (Çeviri: G. Rockhill). Londra: Continuum.

Rancière, J. (2010). *Dissensus: On Politics and Aesthetics* (Çeviri: S. Corcoran). Londra: Continuum.

Sanders, E.B.N. ve Stappers, P.J. (2008). Co-creation and the New Landscapes of Design. *Co-Design*, 4(1), 5-18.

Social Impact Design Summit (2013). *Design and Social Impact: A Cross-Sectoral Agenda for Design Education, Research, and Practice*. The Smithsonian's Cooper-Hewit & National Design Museum, The Lemelson Foundation, Art Works. Şubat 2016 tarihinde <https://www.arts.gov/sites/default/files/Design-and-Social-Impact.pdf> adresinden erişildi.

Thorpe, A. (2011). *Defining Design as Activism*. Mart 2016 tarihinde <http://designactivism.net/wp-content/uploads/2011/05/Thorpe-definingdesignactivism.pdf> adresinden erişildi.

Thorpe, A. (2012). *Architecture and Design Versus Consumerism: How Design Activism Confronts Growth*. Londra ve NewYork: Earthscan.

Tonkinwise, C. (2015). *Is Social Design a Thing?* Aralık 2015 tarihinde http://www.academia.edu/11623054/Is_Social_Design_a_Thing adresinden erişildi.

Veiga, I. ve Almendra, R. (2014). Social Design Principles and Practices. *Proceedings of the DRS2014 Design's Big Debates Conference*, İsveç: Umea Üniversitesi.